

PRINCIPII GRAMATICALE ÎN ORTOGRAFIE

DE

MIOARA GRIGORESCU

Spre deosebire de toate sistemele ortografice din trecut, noile norme ortografice se caracterizează prin importanța acordată gramaticii în rezolvarea problemelor de scriere.

Evident, îmbunătățirea ortografiei se bazează în primul rând pe principiul fonetic, redând pe cât se poate pronunțarea. Dar aplicarea absolută a principiului fonetic nefiind posibilă, în normele ortografice s-a aplicat în mare măsură și principiul morfologic de respectare a elementelor constitutive ale cuvântului și a categoriei morfologice respective, datorită căruia au putut fi alăturate o serie de inconsecvențe ale vechii ortografii.

Astfel, problema scrierii cu *ia* sau cu *ea*, care nu se disting în pronunțare, se rezolvă în noua ortografie, pe baza principiului morfologic, prin alternanțele fonetice existente în formele flexionare sau în derivatele cuvântului respectiv: se scrie *ea* când alternează cu *e*, și *ia* când alternează cu *ie*. În această problemă vechea ortografie nu avea nici un fel de regulă și cuvintele respective trebuiau învățate fiecare în parte cu grafia corectă; inconsecventă, vechea ortografie stabilise scrierea *gheată*, dar *ghiață*, *încheagă*, dar *chiamă* etc. În noile norme ortografice se fixează regula alternanțelor *ea/e* și *ia/ie*, care rezolvă scrierea tuturor cuvintelor din această categorie într-un mod unitar. Se va scrie deci și *gheață*, ca *gheată*, deoarece formele de plural sînt în amîndouă cazurile cu *e*: *ghețuri*, *ghete*. Se va scrie *cheamă*, pentru că alternează cu *chema*, tot așa cum *încheagă* alternează cu *închegea*.

Aceeași regulă e valabilă și în ceea ce privește desinențele verbale *-ez* / *-esc*, respectîndu-se alternanțele *-ez/-ează* (*efectuez* — *efectuează*), *-iez/-iază* (*deraiez* — *deraiază*), *-esc/-ească* (*întineresc* — *întinerească*) și *-iesc/-iască* (*alcătuiesc* — *alcătuiască*).

Ori de câte ori s-a pus problema alegerii între mai multe forme existente în pronunțare, s-a ales forma cea mai corespunzătoare din punct de vedere morfologic. Se va scrie deci la indicativul prezent pers. I sg. *eu acopăr, descopăr, sufăr*, iar la pers. a III-a sg. și pl. *acoperă, descoperă, suferă*; la conjunctiv prezent pers. a III-a sg. și pl. va fi *să acopere, descopere, sufere*, stabilindu-se opoziția generală *-ă/-e* între indicativ și conjunctiv (ca în cazul *coboară/să coboare*).

Pe baza aceluiași principiu morfologic s-a stabilit scrierea verbelor *a agreea* și *a crea*. Analiza structurii morfologice a acestor verbe arată că rădăcinii în *-e* (*agre-*, *cre-*) i se adaugă desinențele și sufixele normale pentru oricare verb de conjugarea I care primește desinența *-ez*, de pildă *a lucra*. Se va scrie deci la infinitiv *a agreea*, *a crea*, la indicativ prezent *agreeez, agreezi, agreează, agreeăm, agreeați, agreează*; *creez, creezi, crează, creăm, creați, crează*; gerunziul va fi *agreeînd, creînd*, iar participiul *agreat, creat*.

Și în scrierea sufixelor lexicale aplicarea principiului morfologic a introdus ordinea și consecvența necesară, stabilindu-se scrierea cu forma normală a sufixului respectiv, acolo unde pronunțarea înșală. De pildă *simțămînt, despărțămînt* se vor scrie astfel, pentru că sufixul nu poate avea decît forma *-ămînt* (*așezămînt, învățămînt* etc.).

Una din regulile care ilustrează în cea mai mare măsură aplicarea principiului morfologic este regula scrierii lui *i, e, a, î, ă, ea* după *ș, j*. Pentru rădăcina cuvintelor s-a stabilit scrierea cu *i, e, a*, care reprezintă pronunțarea literară, dar în ceea ce privește terminațiile și sufixele, pe baza principiului morfologic, se vor putea scrie și literele *î, ă, ea*, cu ajutorul cărora se păstrează identitatea imaginii grafice a unei serii de desinențe, sufixe gramaticale și lexicale. În felul acesta, deși în discuțiile din presă asupra proiectelor de ortografie s-a constatat o preferință aproape generală pentru scrierea cu *e* după *ș, j*, care e de altfel rostirea capitalei (*ușe, grije*), în normele ortografice s-a stabilit o regulă rațională, care ține seama de aspectul elementelor flexionare și de categoriile morfologice ale cuvintelor respective.

Desinențele, sufixele gramaticale și lexicale vor avea deci după *ș, j*, același aspect ca după toate celelalte consoane, înlăturîndu-se inconsecvențele vechii ortografii, care nu avea o regulă unitară nici măcar pentru *ș, j* (se scria *greșală*, dar *oblojeală* și *roșeață*).

Conform noii ortografii, după *ș, j* se va scrie *-ă* la nominativ-acuzativul sg. al substantivelor și adjectivelor de declinarea I în: *tovarășă, ușă, chiriașă, mătușă, grijă, mlajă, tijă, coajă, frunțașă, gureșă* (ca în *stahanovistă, țară, bună*). La plural și la genitiv-dativul sg. se va scrie însă *-e*: *tovarășe, chiriașe, nuntașe, gureșe, băștinașe, tije*, ca și *stahanovistă — stahanoviste, bună — bune*. De asemenea se va scrie *ă* la pers. a III-a a indicativului prezent și perfect simplu: *îngrășă, îngroășă*, ca în *leagă, toarnă; angajă, aranjă, furișă, îngrășă, îngroășă* (ca în *legă, turnă*), dar *e* la pers. a III-a a

onjunctivului prezent: să *îngrașe*, să *îngroașe* (ca în *să lege*, *să toarne*).
Deci: *îngrașă* — *să îngrașe*.

Pluralul substantivelor feminine terminate în *-are* după *ș*, *j* se va scrie cu *-ă-*, *-are* alternînd cu *-ări* ca după orice altă consoană: *înfățișare* — pl. *înfățișări*, *angajare* — pl. *angajări* (ca în *cîntare* — pl. *cîntări*).

La verbe, după *ș*, *j* se păstrează aspectul desinențelor *-ează*, *-ească*, la el ca după toate celelalte consoane. Se va scrie deci *înfățișează*, *aranjează*, *să sfîrșească*, *să îngrijească*, așa cum se scrie *lucrează* și *să povestească*.

Tot astfel la femininul adjectivelor formate cu sufixul *-esc* se va scrie și după *ș*, *j* *-ească*: *tovărășească* (la fel ca *prietenească*).

Sufixele *-eală*, *-ean* și *-eață* își păstrează și ele o imagine grafică identică. Se va scrie *greșeală* și *oblojeală* (ca *oboseală*, *amețeală*), *ieșean* și *clujean* (ca *bucureștean*), *roșeață* (ca *albeață*).

Sufixul *-ar* va avea și el o imagine grafică unitară, scriindu-se *coșar*, *birjar*, ca *fierar*, *lemnar*. Între sufixele *-ărie* și *-erie* se va face și în scris distincția necesară, ținînd seama de faptul că sufixul *-ărie* e legat de sufixul *-ar*: *bere* — *berar* — *berărie*, pe cînd *-erie* e legat de sufixul *-er* sau e independent: *frizer* — *frizerie*; *loterie*.

Gerunziul verbelor de conjugarea I cu rădăcina terminată în *ș*, *j* se va scrie cu *-înd*: *înfățișînd*, *angajînd* (ca *lucrînd*, *umblînd*). În schimb gerunziul verbelor de conjugarea a IV-a se va scrie și după *ș*, *j* ca după orice consoană *-ind*: *sfîrșind*, *îngrijind* (ca *povestind*, *dormind*).

În interiorul rădăcinii după *ș*, *j* se va scrie numai *i*, *e*, *a*, deci: *mașină*, *șilț*; *șes*, *a jelui*; *șă*, *șase*, *șapte*, *așază*. Sînt necesare aici unele explicații privitoare la cîteva situații în aparență mai complicate.

Astfel mulți nu înțeleg de ce se va scrie *înfățișează*, dar *așază*. Explicația este următoarea: în *înfățișează* avem a face cu desinența *-ează*, aceeași ca în *lucrează*, *desenează*, desinență existentă numai la persoana I singular, a II-a singular și a III-a singular și plural a indicativului și conjunctivului prezent (persoana a II-a și la imperativ), pe cînd în *așază* însăși rădăcina este *așez* și se menține la orice formă: *așezăm*, *așezați*, *așezam*, *așezasem* etc. Conform regulii care stabilește pentru rădăcini scrierea cu *a*, se va scrie *așază*, subliniindu-se astfel deosebirea de structură morfologică dintre verbul *a așeza* și *a înfățișa*, *a furișa* etc. Alternanța este *e/a*, aceeași ca în *șed*—*să șadă*.

Tot astfel se va scrie *înșală*, deși scriem *greșeală*, fără a fi vorba de nici o inconsecvență: în *greșeală* distingem sufixul *-eală*, căruia îi menținem același aspect grafic ca în *oboseală*, *amețeală* etc., pe cînd în *înșală* avem a face cu o alternanță fonetică în interiorul rădăcinii verbale: *eu înșel* — *el înșală*. Aceeași este și situația verbelor *a deșerta* și *a șede*: *eu deșert* — *el deșertă* — *să deșerte*; *eu șed* — *el șade* — *să șadă*.

Și în privința pronunțării scrierea *șă*, *ja* în rădăcini este cea mai potrivită, deoarece în ținuturile cu *ș*, *j* moi se va putea citi *șea*, *jea* fără a fi nevoie

de marcarea caracterului moale al consoanelor respective, iar pentru ținuturile cu *ș, j* duri ea va reprezenta și pronunțarea reală.

Trăgînd concluziile la regula scrierii lui *i, e, a, î, ă, ea* după *ș, j*, atragem atenția asupra faptului că în rădăcina cuvintelor nu se poate scrie decît *i, e, a*, pe cînd în afara rădăcinii se poate scrie și *i, e, a* și *î, ă, ea*, după cum cere respectarea imaginii grafice unitare a desinențelor sau sufixelor respective.

Principiul morfologic a fost aplicat și în scrierea substantivelor compuse. S-a stabilit scrierea într-un cuvînt a substantivelor în care părțile componente și-au pierdut individualitatea morfologică, ceea ce se vede clar în declinare prin faptul că nu se modifică decît ultimul element:

bunăstare (genitiv-dativ *bunăstării*)

bunăvoință (genitiv-dativ *bunăvoinței*)

untdelemn (genitiv-dativ *untdelemnului*)

Spre deosebire de acestea, se scriu despărțite cu liniuță substantivele compuse în care părțile componente își mai păstrează individualitatea morfologică, fiecare element primind în flexiune desinența corespunzătoare de genitiv-dativ sau de plural:

bună-credință (genitiv-dativ *bunei-credințe*)

bună-cuviință (genitiv-dativ *bunei-cuviințe*)

cotă-parte (genitiv-dativ *cotei-părți*)

rea-credință (genitiv-dativ *relei-credințe*)

rea-vooință (genitiv-dativ *relei-vooințe*)

Astfel, deși în aparență *bunăvoință* și *rea-vooință* sînt două compuse identice, scrierea lor diferă pentru că structura lor morfologică este diferită, sudura celor două elemente fiind desăvîrșită numai în primul caz.

În ceea ce privește scrierea cuvintelor unite într-unul singur sau complet separate, hotărîtor a fost principiul sintactic, care atrage atenția asupra sensului și a valorii gramaticale a cuvintelor respective. De aceea în « Micul dicționar ortografic » nu sînt rare cazurile în care se indică două feluri posibile de scriere a aceluiași cuvinte după felul cum sînt legate ele între ele sau cu alte cuvinte din frază. Exemplul cel mai clar îl oferă scrierea *numai* și *nu mai*, diferențiată și în vechea ortografie. *Numai*,⁶ adverb restrictiv cu sensul « doar », se scrie într-un cuvînt:

Altul este al tău suflet,

Alții ochii tăi acum,

Numai eu, rămas același,

Bat mereu același drum. EMINESCŪ, O. I 112.

În schimb adverbul de negație *nu* urmat de adverbul *mai*, care arată continuitatea, durată, se scriu separat:

Căci *nu mai* am de obicei

Ca-n zilele acele

Să mă îmbăt și de scînteii

Din stele. EMINESCŪ, O. I 187.

Noile norme ortografice disting și scrierea *odată* și *o dată*. Se scrie într-un cuvânt adverbul *odată* cu sensul « odinioară »:

A fost *odată* ca-n povești

A fost ca niciodată... EMINESCU O. I 167,

iar numeralul *o* și substantivul *dată* în îmbinarea *o dată* « o singură dată », pusă lui « de două ori » sau « de mai multe ori », se scriu separat:

Să afle că eu, *o dată* pe săptămână, slugărnicesc! DELAVRANCEA, H. T. 120.

Tot astfel se scrie într-un cuvânt adverbul *demult* cu sensul « odinioară », folosit mai ales în locuțiunea *de demult*:

Căci astăzi dacă mai ascult

Nimicurile-aceste,

Îmi pare-o veche, *de demult*

Poveste. EMINESCU, O. I 188

și în două cuvinte prepoziția *de* urmată de adverbul *mult* cu sens cantitativ în timp (« de mult timp »):

Poate *de mult* s-a stins în drum,

În depărtări albastre,

Iar raza ei abia acum

Luci vederii noastre. EMINESCU, O. I 234.

Adverbul *altădată* cu sensul « odinioară, demult » se scrie într-un cuvânt:

Altădată aici era un maișan; acum pe locul lui s-a ridicat o școală,

și când locuțiunea *altă dată*, formată din adjectivul nehotărît *altă* și substantivul *dată* și avînd sensul opus lui *astă dată* se scrie în două cuvinte:

Să-mi dai cărțile *altă dată*. Acuma n-am în ce să le iau.

O dovadă a justetei scrierii *altă dată* în asemenea împrejurări este și faptul că elementele componente pot fi puse la plural:

Vîntul tremură-n perdele

Astăzi ca și *alte dați*. EMINESCU, O. I 113.

După cum limba distinge sensul propriu lexical al substantivului *fel* în *fel de mîncare* și *alt fel de mîncare* de adverbul *altfel*, ortografia respectă și în această distincție, scriind substantivul precedat de un adjectiv nehotărît în două cuvinte (*alt fel* « nu același fel »), iar adverbul *altfel* « altminteri » într-un singur cuvânt:

Deși nu e decît femeie,

E totuși *altfel*, « nu știu cum ». EMINESCU, O. I 208.

Adverbul *decît* cu sens restrictiv ca în exemplul de mai sus (E m i n e s c u, O. I. 208) sau cu sensul comparativ mai curent:

Căci tu însenezezi mereu

Viața sufletului meu,

Mai mîndră *decît* orice stea,

Iubita mea, iubita mea! EMINESCU, O. I 235

și se va scrie într-un cuvânt, spre deosebire de prepoziția *de* care leagă cuvintele precedente de *cît* următor:

Am făcut rost *dă cît* mi-ai cerut.

În opoziția *pe de o parte . . . pe de alta* se scrie *de o parte* în trei cuvinte pe când adverbul *deoparte* «retras, izolat» formează și în scris un singur cuvânt:

Tu așază-te *deoparte*,
Regăsindu-te pe tine,
Cînd cu zgomote deșarte
Vreme trece, vreme vine. EMINESCU, O. I 194.

★

Legarea scrierii de criteriile gramaticale, referitoare la categoriile morfologice, la formația și la valoarea cuvintelor respective, dă ortografiei un caracter rațional, însușirea ei depinzînd de folosirea conștientă a limbii însăși, de cunoașterea gramaticii, și nu de memorarea mecanică a scrierii stabilite oficial pentru fiecare cuvînt în parte. În același timp opera de reconsiderare a importanței gramaticii și de evidențiere a valorii ei practice face un pas înainte prin aplicarea principiilor gramaticale în scrierea limbii romîne.

